

Müsürde şalyk süren türkmenler

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Müsürde şalyk süren türkmenler MÜSÜRDE ŞALYK SÜREN TÜRKMENLER

Müsür – gojaman döwlet. Ol hakda anyk bir maglumat aýdyp bilmejek adamam iň bolmanda faraonlar, müsür piramidalary diýen düşüňjelerden habarlydyr. Özünüň ajaýyp ýadygärlikleri bilen tanalan ýurduň taryhyny yzarlasaň, onuň köküniň juda-juda çuňluklara aralaşandygyna göz ýetirýärsiň. Şeýle-de, Müsüriň taryhynyň haýsy sahypasyna, haýsy döwrüne aralaşsagam, şol sahypalarda hökman türkmenleriň yzlaryna duş gelmek bolýar. Hatda faraonlar döwründe-de Müsüre agalyk ediji golunyň uzandygyny birnäçe taryhy çeşmeler güwä geçýär. Bu barada Saparmyrat Türkmenbaşy şeýle belleýär:

«...Ýer ýüzüni zabt edip, baş sany türk urugyna at beren Oguz handyr. Ol 116 ýyl hökümdarlyk edipdir. Ýöne bu ýyllaryň wagty häzirki ýyllaryň ölçeğinden az bolmagy we türklere mahsus ýyl ölçeği bolan bolmagy mümkin. Müsüri boýun egdiren bu beýik patyşanyň agtygy ol ýerde «Hiksos» (giksoslar -H.T.) diýilýän fyrawun kowmuny döredipdir. Hezreti Ybraýym aýaly Sara bilen

bu kowmuň höküm süren zamanynda Müsüre barypdyr. Hezreti Ybraýymyň miladydan (b.e.ozal) 4000 ýyl öň ýaşandygyny nazara alsak, onda Oguz han hem miladydan 4000 ýyl öň dünýä inipdir».[1]

Fazlalla Reşideddiniň Oguznamasynda «Oguzyň Müsüre azimat kylganynyň zikri» bölümünde Oguzhanyň Müsüre eden ýörişi şeýle beýan edilýär:

«Oguz Dymaşky il kylgandan soň Müsür kasdyna azimat kylyp, üç günlük ýol ýörediler. Iki gün anda makam tutup, barça leşkerlerine buýurdy kim her müň kişi gije iki-üç ýola izine gaýdyp, gündiz göç etsin. Bu usul birle leşkeri şeýle görkezzerdi weli, halaýyk gözüne iki-üç gadar köprük görünerdi. Ondan soň Müsüri ne dürli almagyň geňesini etdi. Üç ogluny dokuz müň kişi bile manglaga iberip, bir ogluny ýene dokuz müň kişi birle anyň ardyndan iberip, özi uly çerik birle olardan soň rowana boldy.

Özi atlanar gününde goşa at birle ilçi iberip tabşyrdy kim (baryp müsürlilere aýtsynlar): «Bu düzüliş bilen şeýle goşuny oglanlaryma berip iberdim, özüm hem ulug çerik bilen barup ýetjekdirin».

Ilçiler gidenden soň ol onda (Dymaşkda) makam tutdy, oglanlary (Müsür tarapa) ugradylar. Iguz Dymaşk töwereginde gyslak ýasap, aw awlamak bilen boldy.

Dymaşklylar hem Müsüre kişi iberip, Oguzyň leşkeriniň beýanyny olara ýetirdiler we uruşmazlygy maslahat berdiler. Müsür ähline bu söz örän täsirli boldy. Oguzyň ogullary ýurda ýakyn ýetenlerinden, Müsür ekabyrlary bary jemlenip, garşy aldylar, peşgeşlerini getirip, tabyn we boýun boldylar.

Oguzyň oglanlary dagy şäher degresinde otyryp (orun tutup) «Müsür adamyny hiç kimse gynamasyn we azar bermesin!» diýip höküm çykardylar. Emma höküm kyldylar kim: «Biz ýyrak ýoldan gelipdiris (we biz her sapar mal ýygnamaga gelip bilmeris. Şonuň üçin siz) üç ýyllyk maly öňünden taýýarlap, tertibe getirip, bize gowşuryň se her alty aýda (şol malyň) üçden birini ödäň».

Bu ýylda üç ýyllyk maly Müsürden aldylar. Leşkere bol-elin mal berip, Oguzyň permany birle yzlaryna dolandylar.

We ýene bir ýyl hem Oguz Dymaşkda mesgen tutdy we ondan soň Mekge we Medinäge ilçi iberdi we ol sebäpden kim, Adam aleyhis-salamyň gabry anda turur. Buýurdy kim andan bir owuç toprak getirdip bir parasyny ö bedenige sürtüp, Alla Taalaga

şükür kyldy. Oglanlary birle umaralaryga diýdi kim: «Adam toprakdan erdi we ýene topraga wasyl boldy we biz hem barçamyz toprak bolgusymyz».

Andan soň (Oguz) Baalbek daglarynda, sowuk howaly ýerlerde ýaýdak tutup, diýdi kim: «Bu ýazda Bagdadga barsa bolmaz. Howa mylaýym bolandan soň Bagdada azymat kylgymyzdyr. Ýaz tamam anda oturyp, gyş başy Bagdada azymat kyldy we Allahu aalam (dogrusyny Alla bilýär!).[2]

Söhbetimizi Gadymy Müsür döwletinden başlalyň. Bu ýurt geçmişde siwilizasiýanyň ojaklarynyň biri bolupdyr. Müsüriň taryhyny üç döwre bölýärler: Gadymy, Orta we Täze Müsür. Biziň eýýamymyzdan öňki IV-III müňýyllyklar Gadymy, XVI asyra çenli Orta we XIX asyryň ahyryna çenlem Täze Müsüri öz içine alýar. Siriýa, Palestina, Kuş we beýleki ýerleriň eýelenen ýyllary, ýagny, täze eýýamdan öňki XVI-XV asyrlar Müsüriň gülläp ösen döwrüne degişlidir.

Biziň eýýamymyzdan öňki 30-njy ýyllarda Müsür rimliler tarapyndan basylyp alynýar. Ol 395-639-njy ýyllar aralygy bolsa Wizantiýanyň tabynlygynda bolýar. 639-642-nji ýyllarda Müsür araplaryň eline geçýär. Fatimileriň Ýakyn Gündogary dolandyran 901-1171-nji ýyllarynda Müsür ykdysady we syýasy taýdan uly güýje öwrülýär. Müsüriň geçmişiniň her döwri barada durup geçjek bolsaň, häli-şindi sanlara salgylanmaly bolýar. Çünki, bu döwlet geçmişde ençeme şalyklaryň, hanlyklaryň golastyna düşýär. Ýöne Müsür müňýyllyklara uzaýan taryhynyň islendik döwründe haýsy döwletiň tabynlygyna girse-de ýa-da özbaşdak döwlet hökmünde ýaşasa-da, özüniň iň gülläp ösen döwürlerini türkmenleriň täsirinde bolan bolan wagtlary başdan geçiripdir. Çünki türkmenler ata watanyndan atlanyp dünýäniň haýsy ýurduna baranda-da, ol ýere rehimsiz talaňçy, basybalyjy hökmünde girmändir, gaýtam biziň ata-babalarymyz baran ýurdunyň halasgäri, ýerli howandary hökmünde garşylanypdyr. Muňa Müsüri Fatimi şaýy agalygyndan we ýewropaly haçparazlaryň çapawulçylykly ýörişlerinden halas edip, ýurtda kuwwatly döwleti we asuda durmuşy berkarar eden eýýuby türkmenleri iň gowy mysaldyr.[3]

Müsür 868-905-nji ýyllarda Tolunogullary türkmen döwletiniň (Buharaly türkmenlerden Tolun Türkmeniň /Dolanaý beg/ ogly Ahmet ibn Tolunyň guran döwleti -H.T.)[4, 5], 935-969-njy ýyllarda Ihçidi türkmen döwletiniň (Fergana türkmenlerinden Muhammet ibn Togaç Türkmeniň guran döwleti -H.T.)[4, 6],

1171-1250-nji ýyllarda Eýýuby türkmen döwletiniň, 1250-1571-nji ýyllarda Mamlýuk türkmen soltanlygynyň[7, 8, 9, 10, 11] garamagynda bolýar. Hut şol döwürlerem Müsür syýasy we ykdysady ösüşde öňe çykýar. 1517-nji ýylda Osmanly türkmen soltany Ýowuz Selim Müsüri Osmanly imperiýasynyň düzümine birikdirýär.

1879-1882-nji ýyllarda Müsüri Angliýa eýeleýär. Emma XX asyryň 20-nji ýyllarynda Müsürde milli azat edijilik hereketi ýaýbaňlanýar. Onuň netijesinde Müsür garaşsyz patyşalyk diýip yglan edilýär. Muňa garamazdan, ýurduň ykdysadyýeti iňlisleriň gözegçiliginde galýar. Diňe 1952-nji ýylyň iýul rewolýusiýasyndan soňra iňlis goşunlary ýurtdan doly çykarylýar we Müsür Arap Respublikasy resmi taýdan yglan edilýär.

Müsüriň gadymy bolşy ýaly, onuň paýtagty Kairem köp şalyklaryň dolandyryşyny başdan geçiren şäher. 933-1171-nji ýyllarda ol Fatimiler döwletiniň, XIII-XVI asyrlarda Mamlýuk türkmen döwletiniň paýtagty bolýar. Bu ýurdy kim eýelese-de, Kair paýtagt derejesini ýitirmeýär. Kair ilkinji nobatda, gadymy ýadygärlikleri bilen tapawutlanýar. Bu şäheriň arhitektura ýadygärlikleri biziň eýýamymyzdan öňki IV asyrdan gözbaş alyp gaýdýar.

• **Müsür gysga setirlerde**

- Müsür Arap Respublikasy Demirgazyk-Gündogar Afrikadawe Sinaý ýarym adasynda ýerleşýär. 1001,4 kwadrat kilometr meýdany tutýan bu döwletde 90 milliona golaý ilat ýaşaýar. Ilatyň 98%-i arap milletinden ybarat. Hristian dinine uýýanlar ilatyň belli bir bölegini düzýär.

- Müsür 29 muhafaza – gubernatorlyga bölünýär. Döwleti Prezident dolandyrýar. Ýurduň demokratik saýlawlar arkaly saýlanan Prezidenti Muhammet Mursini agdaryp ýerine geçen general Abdylfettah Sisi Müsüriň häzirki Prezidentidir.[12] Bir palataly halk ýygnagy döwletiň kanun çykaryjy organy bolup durýar.

- Müsür çöllük ýurt. Onuň meýdanynyň aglaba bölegini, ýagny, 98%-ni çöllük raýonlar tutýar.

- Müsür agrar-senagat döwleti hasaplanýar. Inçe süýümlü pagta oba hojalygynda öndürilýän esasy önüm bolup durýar. Mundan başga-da şaly, mekgejowen, galla, şeker çişrigi we beýleki ekinler ösdürilip ýetişdirilýär. Nebit, fosfat, demir magdany ýurduň esasy tebigy baýlyklary hasaplanýar.

- Senagatynda gara we reňkli metallurgiýa, maşyn gurluşygy, nebiti gaýtadan işleýän we nebit-himiýa pudaklary görnükli orun eýeleýär.

- Müsürde port şäherleriň birnäçesi ýerleşýär. Aleksandriýa, Port-Said, Sues ýaly portlary muňa mysal görkezmek mümkin. Port şäher Aleksandriýany biziň eýýamymyzdan öňki 332-331-nji ýyllarda Aleksandr Makedonskiý esaslandyrýar.

[1] Saparmyrat Türkmenbaşy «Agzybirlik. Asudalyk. Jebislik», Aşgabat-1994, «Ruh» neşirýaty, tom 2, sah: 100.

[2] Fazlalla Reşideddin «Oguznama», Aşgabat «Türkmenistan» neşirýaty, 1990 ý, 46-58-nji sah.

[3] Giňişleýin maglumat üçin seret: Jumadurdy Annaorazow «Selahaddin Eýýuby», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/selaheddin_eyyuby/2018-12-10-3843

[4, 5, 6] Tolunlaryň we Ihçidleriň Müsürde guran türkmen döwletiniň taryhy boýunça giňişleýin maglumat üçin seret:

– J. Annaorazow «Müsürde tagt guran türkmenler», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/musurde_tagt_guran_turkmenler/2018-12-30-4258

– J. Annaorazow «Dolan aýyň döwleti», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/dolan_ayn_dowleti/2018-12-16-3955

– J. Annaorazow «Oguz nesliniň ihçitleri», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/oguz_neslinin_ihcitleri/2018-12-15-3924

[6] Mamlýuk türkmen soltanlygy we onuň käbir hökümdarlary boýunça giňişleýin öwrenmek üçin seret:

Rahmet Gylyjow «Farysetdin Aktaý», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/faryseddin_aktay/2018-09-11-2410

[8] R.Gylyjow «Seýfeddin Guduz», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/seyfeddin_guduz/2018-09-11-2409

[9] Jumamyrat Gurbangeldiýew «Seýfeddin Kutuz», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/seyfeddin_kutuz/2019-07-23-7691

[10] J.Annaorazow «Beýbars», saýtdaky linki:

<http://www.kitapcy.ga/news/beybars/2019-06-14-7358>

[11] J.Gurbangeldiýew «Beýbars», saýtdaky linki:

<http://www.kitapcy.ga/news/beybars/2019-06-14-7358>

[12] Ekrem Bugra Ekinji «Türmeden Prezident köşgüne giden ýol», saýtdaky linki:

http://www.kitapcy.ga/news/turmeden_prezident_kosgune_giden_yol/2019-06-23-7398

Internet we gazet materiallary esasynda taýýarlan: Has TÜRKMEN. Taryhy makalalar